

क्र. नं. १०

गद्य

राठी

इ. वि. का. राजवाडे संशोधन मंडळ धुळे.

—: हस्त लिखित ग्रंथ संग्रह :—

ग्रंथ क्रमांक ४ (६५३)

ग्रंथ नाम विवेकसार

विषय मंगल.

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ श्रीसरस्वत्यै नमः ॥ श्रीगुरुभ्यो
नमः ॥ यस्यात्मभूतस्य गुरोः प्रसादाद्देहविमुक्तोऽस्मि शरिर
बंधात् ॥ सर्वोपसृष्टुः पुरुषोत्तमस्य तस्याऽधिपद्या प्रणतोऽस्मि
नित्यं ॥ १ ॥ अनुग्रहाथ मर्त्यानां संस्कृतानाधिकारिणां ॥ वि
वेकसारश्रोतृणारच्यंत भावयाम्यो ॥ २ ॥ मुमुक्षुजोतेणे आ
ध्यारोपापवादे करुणपरब्रह्मात् ज्ञानावेहे समतवेदांतशास्त्रि
चे असा ॥ ॥ १ ॥ ॥ १ ॥ स्फुल्लसुखमादि देहनामात्मन्यारोपणवच ॥
अपवादस्त्वोषेषां सम्यग्प्रदक्षितः ॥ १ ॥ टी ॥ प्रथम अ
ध्यारोपपद्धत ॥ वस्तुचैवात्तवस्तुचा अरोपतो अध्यारो
प ॥ जैसे सिंधिरुपेद्यारिसपस्थानु पुरुषसूर्यकीरणज
ळ अकाशानिकिमातेसानिष्प पंचआत्म्याचे ठाई प्रपंचा
रोप ॥ हिनिमित्यक्षणता आत्मस्वरूप अज्ञानास्त्वव अ
ज्ञानस्वरूपकोणक्षणतातरित्यासि प्रकृती माया अ

स्म

(2)

विद्यातमअनेकनामे॥ अता प्रकृती स्वरूप केसे प्रणतात्रि
 गुणाचिसाम्यावस्थाते प्रकृती॥ का पाछे रेता मउ काके
 सुतयेका उाई वळवलेसे॥ इयसीची प्रकृता वस्थामा
 हा सुषुप्ती हेदा निनामे इय प्रकृति मध्येअनेक कोटि जी
 वराशी स्व स्व कर्मनासना क प्रारब्ध सहित लयस्थ
 राहतातिलेसे मधुमे लिने जकी सुषुप्ति अवस्थे इंद्रि
 येतसे जीवराशिलिनरा लणसदिका की प्रकृती सुद्धस
 वगुणे प्रकर होणते गुणानापीमायेचे स्वरूपतमाया मा
 येचे उाई प्रतिदिंबचे तन्वमायाधिष्टानचे तन्वहेवि
 हीमिके जई श्वरलेसे नामया संत र्यामि अव्याकृत
 देनिनामे हाचि जगस्य छातरि सजनास उपादाननि
 मिय दोनिकारणे पोहिले तद्यदादिका समुच्चिकाउ

2A)

पादानकारणव्यापारसहायकुल्लालनिमित्तकारणप
 दुसदनु उपादानकारणसव्यापारकोला निमित्तका
 रणरेसी प्रचत्तीकेसीयडेवरिमायाउपादानकारण
 ईश्वरनिमित्तकारणसहजपतश्चविसविरोधये
 ताआणिविवेकेउपादानकारणसत्यपदार्थअसा
 वा माया आण आत्मायाविसत्यजालितेका अद्वैतविरो
 धआलाआहे असंभाव्या अतो माया निमित्तकार
 णचेतनासअसाव नयेत न मायेसकेसेयडेलचेत
 नलगत्या अद्वैतहानियेइलतरीकेसेउभयकारणीमा
 यायोग्यहोउवसकेद्वयकारणीसमर्थईश्वरचतेके
 सहजपताउरनाभिवेकु शरीरप्रधानहोसाताउपा
 दानकारणआणिवुद्धिप्रधानहोसातानिमित्तकारण

२
 त्रैलोक्यस्य रतमो गुण प्रधानमायसि मि को न उपादान कारण आ
 पिसत्वरजोगुण प्रधानमायसि मि को न त्रिमित्य कारण उ
 भयपक्षे जगत्त्रिमाणाले तमो गुण प्रधानमाये वै ईक्षण
 कले तथे मि काले जे चै तन्य त्या पा सु न त्रिगुणात्मक शब्द
 रूप आकाश ॥ आकाश व्यापक चै तन्य ते थु न त्रिगुणात्म
 क स्पर्श रूप वायु ॥ ती यु व्यापक चै तन्य ते थु न त्रिगुणात्म
 करूप रूप अग्नि ॥ अग्नि व्यापक चै तन्य ते थु त्रिगुणात्म
 (3) करसरूप जल ॥ जल व्यापक चै तन्य त्या पा सा च गंध रूप
 पृथ्वी उगन्ना ॥ या स न्य अपंचोक्त सूक्ष्म भूते तन्मात्रा ॥
 हेति त्रिनामै या पा सु लक्ष्म मष्टि व्यक्यत्मात्मक लिग शरीर
 उगन्ना सत्रा अवयवा चै ते कोणते ज्ञाणता ॥ आत्र त्वक् च
 क्षु जि ह्वा द्रा ण वाक् पाणि पाद उपस्थ पायु प्राण अ

पानव्यानउदानसमानचिदसहितमनअहका
रसहितबुद्धि एवंकिंगसत्राकळाचे आताउसत्ति॥
आकाशादिपांचाच्यासखांशापासुनअनुक्रमेकर्म
द्वियजातीयाआणिपांचहीभूतसात्विकांशसमू
हरपासूनअंतःकरणजालेतेवृत्तिभेदेकरुनये
कचचतुर्धाजालेवियसहितपंचकाच्यारजोशापा
सूनअनुक्रमेकर्मद्वियजातीयापांचभूतरजोशा
समुदायापासुनप्राणजाला॥ तोवृत्तिभेदेकरु
नपंचधाजालापचउपप्राणहिप्राणादिकाचेअंत
र्भुतआहेतहेसमाष्टिव्यष्ट्यात्मककिंगशीरीरया
चाअभिमानिजोईस्यरयोहिरण्यगर्भयाससुत्रात्मा
प्राणदोत्रिनामेएवंसुक्ष्मशुद्धि॥ तमोगुणप्रधान

39

(५)

अपंची कृत भूते दो निभाग जाती आला अर्ध भाग सो
डन दोषार्ध भागाचे पांच भाग होऊ न आपला भाग ठे
उत उरले ॥ चारि भागेचो भूता मध्ये मिळालिते ह्या
पंची कृत जाती यास स्फुळ महा भूते ऐसे नाम या
स्फुळ महा भूता वरि ईश्वर भूषण केले ते णे स्फुळ स्फु
ष्टि लाळिते ब्रह्मांडाचे त्रिलोकाचे दो लोक निर्माण
आतळ वितळ सुतळ तळा वळर सातळ महातळ
पाताळ ॥ भूले कभुवली कस्युली क महली क जन
लोक तपो लोक ॥ सत्य लोक हे सप्तक ऊर्ध्व लोक ॥
वंदो चौ लोक ॥ त्या त्या लोकास उचित उद्दिज स्वद
ज अंडज जार लहे चतुर्विध भूत नाम जाती एव स्फु
ळ प्रपंच याचा अभिमाना जी ईश्वर त्यास विराट

(५A)

बे निजे ॥ या सवे श्या नर वेरा ज दो नि नामे हे समष्टि
चे रूप आता वेष्टि स्वरूप ॥ समष्टि चे मध्य व्यष्टी अ
द भूतेत होजाणा वया व्यक्त करणे कागते तरिजा
गदा वस्था स्थ कशरीरी जो आत्मा अभिमानियाचे
नाम विश्व ॥ त्या सच व्यवहारिके चिदा भास दो नि ना
मे ॥ स्वप्नावस्था निगरीरी जो आत्मा अभिमानि
त्याचे नाम विश्व ॥ त्या सच व्यवहारिके चिदा भास दो
नि नामे ॥ स्वप्नावस्था निगरीरी जो आत्मा अभि
मानियाचे नाम तैजस ॥ या सि च प्रविभासिक स्वप्न
कल्पित दो नि नामे ॥ सुषुप्ति अवस्था कारण शरीरी
अभिमानि जो आत्मा त्याचे नाम प्राज्ञ ॥ त्या सच पर
मार्थिक अवष्टि न्ना दो नि नामे ॥ हे वेष्टि स्वरूप ए

४

(5)

वंस्त्रुळत्रेपचउसत्रिकाळिरजोगुणेब्रह्मा॥स्थिति
 काळसत्रगुणेबोद्यु॥प्रलयकाळिस्त्रुगुणे रुद्र
 जाला॥विरोटिब्रह्मा॥हिरण्यगार्भिविद्यु॥काणि
 रुद्रयातहितिनि देवअंतर्भूतजालेहसर्वहिअ
 ध्यारोप॥आताअववाहरूपेकेसेह्मणतातरिद्य
 टशरावारिण्डव्यतिरिक्तनाहि॥तनुजाचुनिप
 दुसवर्णावाचुविकटकटकुटादिअयपिंडाणासु
 नवास्त्रादिनाहिता॥तेसाभूततिजालाप्रपंचतो॥
 आभैमव्यतिरिक्तनाहिताप्रकारे॥चतुर्विधभूत
 गात्रसाहेतुचवदाभुवनेतेब्रह्मांउपंचीकृतभू
 ताव्यतिरिक्तनाहीतेपंचिकृतभूतसमष्टीव्यष्ट्या
 कलिं गरुडारअपंचिकृतभूतांव्यतिरिक्तना ४

(5A)

हीतअपचिदुतमपंचमहाभुवप्रकारपृथ्वीजळिजळते
जातेजवायवीवायुआकाशाभिन्ननाहीहेअपंचीदुत
पंचमहाभुवेगुणमया मायेसिभिन्ननाहेतेमायेचे
स्वरूपकेसतेसंतनाअसंतनासदसंतभिन्ननाअभि
न्ननाभिन्नाभिन्नानिरवयवनासावयवनाउभया
त्मकतेकेसी॥ काळत्रयांमार्गनाहीह्मणोनसंतन
के॥ मिअज्ञआहेएसाअज्ञभवआहेह्मणोनअसंतन
के॥ विरुद्धह्मणोनिअसंतनके॥ स्वसचानाहि
ह्मणोनिभिन्ननके॥ अचेतनह्मणोनअभिन्ननके॥ वि
रुद्धह्मणोनिभिन्नाभिन्ननके॥ जगपरिणमलेह्मणो
निनिरवयवनके॥ अकारणत्वसावयवनके॥ विरु
द्धह्मणोनिउभयात्मकनके॥ एवंअनिर्वचनीमा

(6) या अनिर्वचनी यनाम मिथ्या स्वरूप ॥ श्रुति ॥ या मा सा
मायान विद्यते सा अविद्या ॥ मिथ्या तद्दि चिन्मात्र व्यति
रिक्ते वरुह तं त र ना ही ते चिन्मात्र स्वरूप जा नि हो णे तो चि
मुक्त ह वे दं त सिद्धा त ॥ इति अध्या रो पा प वा द अ ख्या न
प्रथ म वर्ण कं ॥ १ ॥ ध ॥ श्री गुरु भ्या न मः ॥ श्लो ॥ य स्या
सा धन संप न्नो ई ध्य र स्या त सा द तः ॥ य ज्ञा दि क र्म क
र सो धी का रा नि रू प य ॥ ३ ॥ टी ॥ वे दं त वि चारा
चे ठा ई सा ध न न च तु र स पं प न्न तो चि ज्ञा ना स अ
धि का रि ह्म णे नि बो लि ल ॥ बृ ह स्प ति स व न इ टी स ज्ञा
ह्म ण वर्ण ने अ धि का रा ॥ राज सु य ज्ञा स जे सा क्षे त्री च
अ धा का री ॥ वै श्य सो म य ज्ञा स जे से वै श्य च अ धि
का री ॥ शू द्रे सा वे दं त वि द्ये स च तु र य सा ध न संप न्न

(6A) अधिकारी ॥ चतुष्टयस्य धनकेसे ॥ तरि नित्या नित्य
वस्तुविवेका ॥ इहामुत्रार्थफलभोगविरागा ॥ शमादि
षड्क ॥ संपत्ति ॥ मुमुक्षुत्व ॥ हेचतुष्टय ॥ नित्या नित्य
वस्तुविवेका ॥ क्षणित्यपरब्रह्मज्ञेतेच ॥ नित्यचेरसे
बेहिअपसेक्षनित्यऐसेष्टतिस्मृतिगुरुमुखेजाणा
वे ॥ इहामुत्रार्थफलभोगविरागा ॥ क्षणित्येकमेलन्यभ
नित्यविषयसुखस्वर्गसासारवमनपुरीषाचेपरि
ईद्वोवसेणे ॥ शमादिषड्क ॥ क्षणित्येशमदमउपरति
तिक्षासमाधानश्रद्धाऐसेषड्क ॥ शमक्षणित्येश
दादिविषयासक्तित्युक्तकरुणअध्यात्मशास्त्रश्रव
णकरणे ॥ दमक्षणित्येइंद्रियाचेव्यापारनिग्रम
आत्मपरायणबुद्धिप्रवर्धवणे ॥ उपरतिक्षणित्येवर्णा

६ अमधर्मफलविधुक्तकरुनसोउणे॥ हाचसेन्यासा॥ गिति
 द्वाहाणजे प्रारब्धास्तवजेसुखदुःखेआलीत्याचिअनु
 भवेनिवृत्तिकरणे॥ समाधानं ह्यणिजेविषयवासनानि
 वृत्तहोउनराहणे॥ अद्वाहाणजेसकळकहिसकर्मआ
 ७) णिउपासनाविश्वासहोतायेसाइदुरुचेठाईठेवणे॥ सु
 मुखुत्तहाणजेतापत्रयविनाकरुनतापलाहोसातानर
 येथुनसोउवितासदुरुचितरनुकुलसाधनेसंपादने
 हमाक्षोक्ता॥ एवंचतुष्टयसाधनाव्यतिरिक्तज्ञानाधि
 कारिनाहो॥ आणिसुदुर्गयागावितबंधासअवधिका
 रितेसासाधनचतुष्टयअयुक्तत्यासितलोपदेशअनु
 पयोगि॥ हेचतुष्टयसदुरुमुखेअधिसंपादितेतराय
 कानित्यानित्यविवेकेचआत्मसिद्धिहोईलएसेहाणताशा

(७A)

सूत्रपंटी तत्यासनित्या नित्यवस्तुविवेकअसता विषया
सक्त होउन काम्यकर्मच अनुष्ठिता हेतुने आत्मसाध
न नहे तस्मात् इहामुत्रार्थफलभोग अपेक्षित ॥ तरि
हासाधनेचि आत्मसिद्धिअणता ऋषितपस्वीनित्या
नित्यवस्तुविवेक इहामुत्रार्थफलभोगविरागसंपन्न
असता क्रोधतापसंशुक्लभसातियास्तवशासादिषु
अपेक्षित ॥ तरिति साधनेचि आत्मसिद्धि होई लक्ष
णता कर्मवरीभारकल्याणलिजइत्यादिचिहे संपादु
नसंश्रुतिविरक्तप्रतिग्रहराहुत होउन असता वेदां
तश्रवणाचेठाईअनासक्ति तेहिनिश्चय अनधिकारी ॥
लक्षणानिमुमुक्षुत्वअपेक्षित ॥ मुमुक्षासहेसाधन
वतुमैश्वर्यअगत्य पाहिजे तचतुष्टयसाधनसंप

(४) ज्ञानो वेदांतविचारी अधिकारि हेतुरिकेवलमनो व्यापार
रूपअसेईकाईकवाचिकुंद्रियव्यापाररूपनहेतु
विषईदोषदृष्टिजातियातेचेष्टयसुलभ॥ यासिसं
मति॥ ॥ यावदन्येनसंयकंतावत्सामान्यमेवहि॥
वस्तुनासाधतेलोकस्वात्मकाभेदुकाकथा॥१॥सहे
तुसफलं कर्मो नर्थ मूलमशेषतः॥स्य जनेवदित
ज्ञेयं व्यक्तुः प्रत्यक्षपदो॥२॥ इति द्वितीयवर्णकं
समाप्तं॥५॥२॥ ॥ यावदसमर्थं॥चेतनाचे
तनेवैश्रतोसम्यक्समर्थितं॥तेद्वे मयाभिरच्य
तभाषयाश्वत्तामिह॥१॥टी०॥आताआत्माचेतनआ
णिअनात्माअचेतनहदानिपदार्थमिळोनप्रपंचाचिरचना
वरीआत्मानिःप्रपंचीप्रपंचावपातिकेसाज्जालाक्षणताअना
त्मानुआत्माचेतनयास्तवप्रपंचचेतनात्मकदिसतो॥

(8A)

लणो न प्रपंचाति तू ही प्रपंचा द पाति जाला आत्मा प्रपंचा सि
नमि के तरि प्रपंच ते चै नात्म कदि से ना हे विवे के करन जाणा वे
यक अनात्म पदार्थ कार्यरूपे परिणामाते पाउ न समस्त पद
र्थ जाला ॥ आत्मा हि तदंतर्भूत जाला ते हे जीवेश्वर नाम जी वास
अनेक लघु उ ईश्वरता सके से च उ लणता देवा ल ई गृही प्र
तिमा संव महा बु भाव ज्या शास्त्र प्रतिपाद्य ईश्वर विभूतिया
प्रतिमा म लुष्य व्यतिरिक्त न होत परंतु हे भावना सर्व हि जग
या कुम ईश्वर हे तु करुण महानुभाव करितात आत्मानात्म वे स
कल पदार्थ रचता अस ता जना त प्रतिमा दिका चे मा ई वि
श्वास किं न्निमित्त ॥ तरि शुक्ल शोणिते मळ मुत्रे उलम्बा देशं
द्रिये संघात षट्ठीकार षट्कोष षडुर्मि इत्यादि विकार संयुक्त
एसे देह यासि स्रक् चंदनादि सुगंध उपचार करिता दुर्ग
धि विष्टार रूप होवे ॥ अलम्भ मरण पर्यंत दुःख रूप च ल

6

(9)

छणोनिदेहासअयंतहेयेसेनामहेदोषप्रतिमादिकास
 नाहीतयाचेठाईविरक्तिदिसतेअर्चनसंतोषपरासप्रसन्न
 होउनभावनापरलेमनोरथपुरचितातिसर्वदाउपकारी
 छणोन्नित्याईश्वरत्वउचिततरिअनामलिआत्मासमरस
 कैसायासीप्रमाणघटगाराचादिकापृथ्वीपरिणमली
 तपदार्थांपृथ्वीअनस्युतजैसकिवटीसबाह्यआकाश
 असताघटाकाशमठाकाशअनस्युतजैसपटुलेवटु
 अस्यर्शलेसातेसकार्यस्येअनामत्वपरिणमतेथेआ
 माहिदेवदत्तयज्ञदत्तनामलेघटागोविंदऐसाअनेक
 रूपेभासलायेकचउदकनदीसरोवरघटानेकस्थि
 रविसप्रतिबिंबहोणेतैसेआत्मलीअनामकार्येनेअं
 तःकरणानुरूपप्रतिबिंबणेतथापिअंतःकरणधर्माअ
 नस्युतशैत्यादिकधर्मप्रतिबिंबीकौलकेल्लेवथोनाहीत

✓

(9A) तैसो अंतःकरणदिकविकारजीवप्रतिबिंबाकात्रयोमा
 हितअंतःकरणाधिष्ठानप्रत्यगात्मात्यासिवालोचिनय
 तद्विषईदृष्टावपृथ्वीसपृथ्वीकार्यविकारपृथ्वीधि
 स्थानभाकाशविद्यदिस्यतैर्वातनाहितैसेअनात्मस्व
 रूपअज्ञानवकार्येदेहंद्रियादिकत्यासआधिकीच्छान
 प्रत्यगात्मात्यासवद्धर्मसमीकात्रयिनाहिएसेविदा
 न्नाविकैवेकेकेरुआत्मस्वपलाणेवचिमुक्तवहेवेदां
 तसिद्धांतमवा॥संमद॥आत्मानोत्मविवेकेनपु
 नःसंसारनिवृत्तिः॥तद्विज्ञानजन्मकोटयोपिबंधःयद्ये
 तसिद्धवि॥१॥इतिश्रीमन्ननमथेठतायवर्णकं
 समाप्तं॥७१॥३॥५१॥श्रीराचैमचद्रार्पणमस्तु॥
 सहजानंदचरणारविदार्पणमस्तु॥५१॥५॥५॥५॥

स्वभा। विकलणुनबोलुवरितेसबालतानेयेकाहणालतरि

॥ प्रा रा यत्न ॥ जनेय दुःख मस्य त किं स्व रूप मुताव्यतः ॥ स

म्यगा गंतुकं वेत्ति चिंत्यते भाषया मया ॥ १ ॥ प्राण्यास दुःख

जेते स्वभाविक किं वा अगांतुक एसे हणालतरि अगांतुक हा

णो विबोला वेना ही स्वभाविक लणु न बोल ल्याने दुःख नि

वृत्ति कारणे कोण्ठिय वन करिवा राहवे यलतरी कारिता हेत

कि लणुन दुःख स्वभावी कलणुन बालतानेये ॥ अगांतुक

चबोला वे दुःख जेते स्वाभाविक दुःख दुःख निवृत्ति कार

ण यहा हि कराव एसे हणालतरि हणतानेये ॥ स्वाभा

विकलणजे स्वरूप शक्ति स्वाभाविक दुःखान्नाश करि

ता स्वरूप नाश होवा जाले परी हो हणालतरि निवृत्त

दुःख होसा या कोण्ठी होना हि सा होईल या करिता दुः

ख स्वाभाविक लणुन बोलतानेये ॥ दुःख स्वाभाविक लाले

तरि जाउनये काय हणालतरी जायेनाये केसे हणाल

(10A)

तरा दृष्ट्या त पूर्वक निरोपितो वो दृष्ट्या त कोण तां ह्यणा लत
 रिनिवास कडुपण स्वभाविक ते कडुपण जाठन निबरा हा
 व्याचे कोठे देखिले वा ही कि॥ तैस च आत्म्या सदुःख स्वा
 भाविक जाल्याने जाउ सकेना॥ ह्यणु न आत्म्या सदुःख स्वा
 भाविक ह्यणु न बोलतानये॥ अगांतुक च ह्यणु न बोलावे
 दुःख स्वाभाविक होय चिनि वृत्ति ही होवे केसे ह्यणाल
 तरा अग्नि स उघडत स्वभाविक के स्वाभाविक जे उघड
 तल्याचि मणि मंत्रादिक करुन निवृत्ति ही आणि शिव लते
 चा अविर्भाव देखिला आहे की आणि खी येक दृष्ट्या त उ
 दकास शैत्य पण स्वाभाविक त्या शैत्य तेचि अग्नि संप
 के करुन निवृत्ति ही आणि उघडा तेचा अयुर्भाव देखिला
 त्या सारिखे आत्म्या सदुःख स्वाभाविक हा उ न स्वाभा
 विक दुःखाचि उच्छेद कर्मापासने करुन निवृत्ति ही

मूळ प्रत पाहण्यासाठी संपर्क

इतिहासाचार्य वि.का. राजवाडे संशोधन मंडळ, धुळे
राजवाडे पथ, गल्ली नं. १, धुळे-४२४००१ (महाराष्ट्र)
दूरध्वनी क्रमांक (०२५६२) २३३८४८
Email ID : rajwademandaldhule@gmail.com